

~~Dr. D. J. HISSINK~~
~~WAGENINGEN~~

BIBLIOTHEEK
INSTITUUT VOOR
BODEMVRUCHTBAARHEID
GRONINGEN

SEPARAAT
No. 17046

(910) 63.114
63.116.6

Overgedrukt uit het *Tijdschrift Teysmannia* No. van 190
Uitgave van G. KOLFF & Co. te *Batavia*.

HET KLEINE LANDBOUWBEDRIJF.

In de meeste bedrijven is voortbrenging in het groot, ook vervoer in het groot, handel in het groot, het voordeeligste gebleken; dus ontwikkelde zich het grootbedrijf en hieruit in den laatsten tijd de trusts en kartellen. Het spreekt vanzelf, dat deze ontwikkeling geschiedt ten koste en ten nadeele van het middel- en kleinbedrijf. En al moge misschien het *aantal* middel- en kleinbedrijven niet afnemen, de hoeveelheid die ze produceeren, komt niet in aanmerking bij die door de grootbedrijven voortgebracht.

Geschiedt deze ontwikkeling overal? Voor de industrie valt ze niet te loochenen; maar is ze ook van toepassing op den landbouw?

Dit is geene vraag van geringe beteekenis, maar eene waarvan niet alleen de toekomstige landbouwpolitiek afhangt, maar waarmee de inrichting van onze geheele toekomstige maatschappij ten zeerste samenhangt.

Het schijnt, dat de klasse van kleine landbouwers de kracht in zich gevonden heeft tot het doorstaan van den economischen kamp. Dit zeer merkwaardige verschijnsel uit de laatste helft der 19e eeuw — de levensvatbaarheid dus van het kleine boerenbedrijf, die vooral door de coöperatie en de staatsbemoeyenis in het licht is getreden — wordt nagegaan en getracht te verklaren door Dr. ALFRED NOSSIG in een werk getiteld. „Die moderne Agrarfrage” 1), en hij doet dit door eene beschouwing van het kleine grondbezit in Frankrijk en Duitschland. Zoowel de beschouwing der

---

1) Dit werk is verschenen in de »Akademischer Verlag für Sociale Wissenschaften” te Berlijn — Bern. Het hier volgende is soms woordelijk ontleend aan een resumé van J. Smid in het Landbouwkundig Tijdschrift, 1902 blz. 497.

Fransche als der Duitsche toestanden leidden tot hetzelfde resultaat, nl. dat er verschillende factoren zijn, die ongunstig op de positie van het kleinbedrijf werken en die ten onrechte de meening ingang hebben doen vinden, dat de slechte toestanden, die men onder den kleinen landbouw aantreft, geweten moeten worden aan den bedrijfsvorm.

Slechts enkele punten worden hier uit dit werk aangegeven; voor eene diepere studie moet ik naar het oorspronkelijk stuk verwijzen.

De kwalen dan, waaraan volgens Dr. ALFRED NOSSIG, de kleine boerenstand in de 19e eeuw in Frankrijk geleden heeft, zijn o. a. de volgende:

1°. Te groote versnippering van den grond, gevolg van het erfrecht en het vrije bodemverkeer.

2°. Te hooge grondprijzen.

3°. Speculatie in grond en landbouwproducten en de tusschenhandel. Zoo komt van het bedrag van een milliard, dat in de hallen van Parijs aan landbouwproducten verkocht wordt aan de consumenten, slechts $\frac{1}{5}$ in de zakken der producenten terecht.

4°. Het lage standpunt, waarop tot voor weinige jaren de landbouwtechniek stond.

5°. De onvoldoende organisatie van het crediet, vooral van het hypothecaire crediet. Het Fransche kadaster- en hypotheekwezen maakten het aangaan van hypothecaire schulden onder billijke voorwaarden zoo goed als onmogelijk. Voor den boer bestond slechts de gelegenheid tegen woekerrente geld op te nemen en dit maakte de noodzakelijkheid om geld te leenen, waarin de omstandigheden hem brachten, juist zoo noodlottig.

6°. De inrichting van het transportwezen was zeer weinig bevorderlijk aan den afzet der landbouwprodukten. De spoorwegtarieven zijn hoog en de spoorwegen kunnen aan de door den landbouw noodzakelijk te stellen eischen niet voldoen. De oorzaak is te zoeken in het monopolie der spoorwegmaatschappijen.

7°. De agrarische politiek der Fransche regeering, die o. a. het groot grondbezit boven het kleine begunstigde.

Verder wijst de schrijver op den militairen dienst, waarvan de regeling de boeren het zwaarst drukt. Geen klasse betaalt voorts meer belastingen dan de boeren (25 à 30 pCt. tegen 17, 13 en 4 pCt. uit andere inkomens).

Met de coöperatie en de staatsbemoeking kwam er verbetering in den toestand van den kleinen boer.

Aanvankelijk had de coöperatie slechts ten doel den gemeenschappelijken aankoop van zaden, meststoffen en machines; langzamerhand kwamen op het programma: landbouwonderwijs, oprichting van proefstations, coöperatieve produktie en verkoop, vee- en oogstverzekering, enz.

Valt het dus niet te ontkennen, dat de toestand van den kleinen landbouwer in Frankrijk niet rooskleurig was de geheele negentiende eeuw door, de oorzaak hiervan — en hierop legt Nossig bijzonderen nadruk — ligt echter niet in den bedrijfsvorm: *het kleinbedrijf*.

Dit wordt bewezen door het feit, dat de kleine boeren er in de eerste tweederde deelen van de 19e eeuw slechter aan toe waren dan in het laatste derde deel. Lag de oorzaak van de slechte toestanden in de ongeschiktheid van het kleinbedrijf om te concurreren, dan zou het tegenovergestelde zijn waar te nemen, daar deze produktievorm dan met den tijd onhoudbaarder zou zijn geworden.

Het meerendeel der Fransche agronomen en staathuishoudkundigen is van oordeel, dat het kleinbedrijf het grootbedrijf niet alleen kan evenaren, maar zelfs overvleugelen en dat voor eene intensieve exploitatie van den nationalen bodem en den strijd van de Fransche landbouwproduktie tegen de wereldconcurrentie *het intensieve en coöperatief georganiseerde kleinbedrijf* van de hoogste betekenis is in de toekomst. 1)

1) In het boek wordt gemist een duidelijke uiteenzetting van de oorzaken, waaraan het kleine boerenbedrijf zijne levensvatbaarheid ontleent. Waarschijnlijk zal de schrijver uitvoerig op een en ander terug-

Zooals reeds gezegd werd, de schrijver komt ook bij de beschouwing der Duitsche toestanden tot hetzelfde resultaat.

Hier wordt dan wat langer stilgestaan bij de eerste kwaal, waaraan de boerenstand geleden heeft en nog vaak lijdt, *de bodemversnippering*.

Tengevolge van het vrije grondverkeer heeft de versnippering van den bodem in sommige streken schrikbarende afmetingen aangenomen. De bedrijven worden daardoor veelal *te klein* en bovendien nog gesplitst in tal van kleine akkertjes, die tusschen de bezittingen van anderen verspreid liggen en voor eene rationeele exploitatie door hunne ligging ongeschikt zijn. Zulke toestanden leiden onvermijdelijk tot de ellende van het *dwergbedrijf* (Zwergwirtschaftenthum). Waar de industrie geen bron van bijverdienste biedt, leeft de „Zwergwirt” van de hand in den tand. Van besparing kan geen sprake zijn. Bij den minsten tegenspoed wordt zijn bestaan bedreigd en moet hij zijne toevlucht tot het crediet nemen. Daar hij echter geene voldoende zekerheid kan stellen, vervalt hij in de handen van woekeraars. Hij raakt steeds dieper in de schulden en het wordt hem steeds minder mogelijk den eenigen weg, die redding kan brengen in te slaan, n.l. zijne bedrijfswijze te verbeteren. Hij moet boeren met slechte werktuigen en onvoldoende bemesting en kan zodoende den bodem niet afdwingen, wat deze zou kunnen geven. In de behoefstigste omstandigheden levend, blijft hij zedelijk en geestelijk op den laagsten trap.

Als geneesmiddel tegen bodemversnippering (en als gevolg daarvan vaak hooge grondprijzen) ziet Nossra veel heil in het „Anerbenrecht”. Zal echter die hulp afdoende zijn, dan moet de „Anerbe” zeer worden bevoordeeld ten

---

komen in een volgend deel dat hij toezegt en waarin hij tot eene, één geheel vormende, verklaring der bestaande agrarische verhoudingen denkt te komen en tevens de middelen tot oplossing der verschillende problemen aan de hand denkt te geven.

koste van zijne broers en zusters. SMID komt hier tegenop en vindt eene dergelijke maatregel af te keuren om verschillende redenen en ook onnoodig. Is bij het sterven van de ouders eene verdeeling in natura niet wel mogelijk en ook geen der kinderen bij gelijke verdeeling van de nalatenschap in staat het bedrijf in zijn geheel over te nemen, zoo blijft nog altijd een derde weg open. Men kan namelijk het goed verkoopen en de opbrengst gelijkelijk verdeelen. Versnippering en overbelasting met schuld worden dan voorkomen en toch het eene kind niet boven het andere voorgetrokken.

Daarna behandelt de schrijver, zeer uitvoerig de coöperatie, zooals die zich in Duitschland heeft ontwikkeld. Het ligt buiten het bestek van dit artikel hier lang bij stil te staan. Duidelijk wordt aangetoond, dat de coöperatie voor het kleine landbouwbedrijf eene levensquestie is, en dat op haar vooral de aandacht moet worden gevestigd, wanneer men zoekt naar de oorzaken van de levensvatbaarheid van het landbouwkleinbedrijf.

Hetzelfde vraagstuk wordt behandeld door DR. E. STUMPF in een werk getiteld „Der landwirtschaftliche Gross, Mittel- und Kleinbetrieb.” 1) Gewoonlijk wordt het kleinbedrijf gerekend volgens de oppervlakte tot 10 HA; het middelbedrijf van 10 — 100 HA en het groot bedrijf boven de 100 HA. De schrijver wil het kleinbedrijf liever rekenen tot 12,5 à 15 HA, maar houdt bovendien nog rekening met andere factoren, als: de waarde; de hoeveelheid paarden, ossen en koeien, welke gebruikt worden en de gebruikte menschelijke arbeidskracht.

1) Der landwirtschaftliche Gross-, Mittel- und Kleinbetrieb. Eine Darstellung seiner privat- und volkwirtschaftlichen Vor- und Nachteile auf Grund des von den preussischen Landwirtschaftskammern gesammelten Materials von DR. E. STUMPF. Landw. Jahrbücher. XXXI Band. Ergänzungsband I. 1902.

Over de voor- en nadeelen van de verschillende bedrijfsvormen, deelt de schrijver het volgende mede:

„Während in den kleinen und mittleren Betrieben das eigene Interesse des selbstmitarbeitenden Wirtschafters und seiner Familienglieder von grosser Bedeutung ist gegenüber der Arbeit von Lohnarbeitern in den Grossbetrieben, können letztere Betriebe sich im allgemeinen eher die Vorteile zu Nutze machen, welche aus einem rationellen Betriebe erwachsen, der sich auf die neuesten Hilfsmittel der Technik und Wissenschaft stützt und dem eine grössere Kapitalkraft zu Gebote steht. In wie weit diese Momente entscheidend sind für die Brutto-erträge und den Reingewinn der betreffenden Wirtschaftsformen, wird nach den klimatischen und Boden-Verhältnissen, nach der Dichtigkeit und Konsumfähigkeit der Bevölkerung und den Absatzverhältnissen in den einzelnen Gegenden sehr verschieden sein.“

De schrijver meent, dat de vraag aangaande den besten bedrijfsvorm *theoretisch* niet is op te lossen; daarom komt het hem beter voor, zooveel mogelijk voorbeelden uit de praktijk te zoeken en deze na te gaan. Hij doet dit met 68 bedrijven, waarvan 22 behooren tot het groot-, 24 tot het middel- en 17 tot het kleinbedrijf en in verschillende provincie's van Pruisen gelegen.

Het is mijne bedoeling niet — en het zou ook buiten het bestek van dit artikel vallen — ook maar een beknopt overzicht van het lijvige werk te geven. Ik bepaal mij tot de vermelding van de drie hoofdresultaten:

1o. Der bauerliche Betrieb erzielt bei gleichen Produktionsbedingungen höhere Reinerträge pro Flächeneinheit, sowie eine höhere Grundrente, d. h. er erzielt einen höheren volkswirtschaftlichen wie privatwirtschaftlichen Reinertrag als der Grossbetrieb.

2o. Der Grossbetrieb ist den bauerlichen Betrieben in der Erzielung von Feld-Roherträgen zum mindesten nicht überlegen.

30. Die bäuerlichen Betriebe leiden unter der jetzigen Krisis weniger als die Grossbetriebe.

Het is wel merkwaardig hierbij te vermelden, dat in een onlangs verschenen werk van Dr. LEO HUSCHKE 1) precies de tegenovergestelde gevolgtrekkingen worden gemaakt. STUMPFE echter meent, dat dit ten onrechte geschiedt en wijdt eenige bladzijden aan een kritiek op HUSCHKE's beschouwingen.

Uit het bovenstaande is wel de gevolgtrekking te maken, dat het kleinbedrijf bij den landbouw langer standhoudt dan bij de industrie. Of het in elk geval en ten allen tijde met het grootbedrijf zal kunnen concurreeren, is eene andere vraag. Zelfs STUMPFE, hoewel zijne conclusies ten gunste van het kleinbedrijf zijn, erkent, dat plaatselijke invloeden de balans vaak ten gunste van het grootbedrijf kunnen doen overslaan.

Hoe dit ook zij, dit is in allen geval waar, dat, wil de kleine landbouwer een voldoende bestaan hebben en dus niet in den stand der „Zweigwirte“ vervallen, hij naast *landbouwer* ook zal moeten zijn *cöoperator*. Doordat hij zijn eigen grond bebouwt, heeft hij veel voor boven het grootbedrijf, dat met loonarbeiders werkt, terwijl aan den anderen kant de cöoperatie hem in staat zal stellen zijne grondstoffen, zijn zaad, zijne meststoffen even goedkoop in te slaan als de groote boer, en een even ruim gebruik te maken als deze van de hulpmiddelen der techniek en der wetenschap.

Aan den anderen kant kan men zich ook denken een grootbedrijf, waarbij van een der voordeelen van het kleinbedrijf — veroorzaakt door het eigenbelang — gebruik

---

1) Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel-, und Grossbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens von Dr. Leo Huschke. (Jena. 1902).

wordt gemaakt. Op een eenigszins dergelijke wijze is de tabaks-cultuur op Deli ingericht. Per onderneming worden jaarlijks ongeveer 300 à 400 velden (1 veld = 0,53 H. A. ongeveer) met tabak beplant. Elk veld wordt aan een Chineeschen koelie toegewezen; deze ontvangt van de onderneming alle grondstoffen en hulpmiddelen, maar de tabak wordt gerekend zijn eigendom te zijn; een eigendom evenwel, dat hij tegen vastgestelden prijs weder moet verkoopen.

Het onderwerp „*Kleine Landbouw*” is in den laatsten tijd in Indie nogal besproken. Een besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indie van 20 Juni 1901 regelt de voorschriften, welke in acht genomen moeten worden bij het in bruikleen of met het recht van erfpacht afstaan van ter beschikking van de Regeering staande gronden, ten behoeve van den z. g. kleinen land- of tuinbouw aan minvermogende Europeanen en daarmede gelijkgestelden. Volgens dit besluit kunnen op de gunstigste voorwaarden stukken grond in bruikleen (zonder eenige vergoeding) en in erfpacht (tegen betaling van een pachtschat van 10 ct. per bouw 's jaars) worden afgestaan. Na 5 jaar kunnen de in bruikleen gegeven stukken in eigendom overgaan tegen betaling van $\frac{1}{10}$ ct. per vierkante meter.

Bovendien wordt bij voorbaat gewaakt tegen eene ver-snippering van den bodem — een in het leven roepen van het dwergbedrijf — door een overdracht van den grond later niet mogelijk te maken, zonder vooraf verkregen vergunning van het Hoofd van gewestelijk bestuur.

Verder kan nog vrijstelling verkregen worden van de betaling der kosten van opmeting, van karteeing van den grond en van inschrijving van het eigendomsrecht in de daartoe bestemde openbare registers.

Indien nu nog kleine voorschotten verleend worden voor den beginner en vooral, indien maatregelen genomen worden om *het tot stand komen van eene gezonde Coöperatie zooveel mogelijk te bevorderen*, dan kan men zeggen al het mogelijke

gedaan te hebben, om een stand van kleine boeren in het leven te roepen onder zoo gunstig mogelijke condities.

In hoeverre en op welke wijze de groote moeilijkheden, gelegen in den aard van den Indo-Europeaan en in het feit, dat hij geen landbouwer van geboorte is, kunnen overwonnen worden, zal de tijd moeten leeren.

Buitenzorg, Dec. 1902.

D. J. HISSINK.
